

Д. П. Титор

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ДО ПИТАННЯ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ТА БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АБО ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

У статті наголошено, що розслідування будь-якого кримінального правопорушення розпочинається з аналізу наявної інформації, її логічного складання та оцінки, даючи поштовх до формування версій, визначення завдань, прийняття рішень та їх втілення. Цей процес еволюціонує, постійно уточнюючись та оновлюючись на основі нових даних, що веде до подальших вірних кроків та успішного завершення досудового розслідування із складанням обвинувального акту і направленням до суду. Вміле, продумане та оперативне прийняття рішень на початковому етапі розслідування кримінального правопорушення закладає фундамент для успішного його розкриття, адже прорахунки на цьому етапі можуть суттєво зашкодити подальшому встановленню об'єктивної істини. У науковій статті досліджуються теоретичні та практичні проблемні питання початкового етапу досудового розслідування, а також запропоновано бачення щодо їх вирішення. Розглядаються приводи та підстави до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, наголошується на проблемних питаннях розмежування злочину від цивільно-правового делікту при прийнятті рішення щодо початку досудового розслідування у провадженнях щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. Зроблено висновок, що у провадженнях про шахрайство з гуманітарною допомогою можуть висуватися наступні версії на початку досудового розслідування: мало місце шахрайство з боку одержувачів гуманітарної допомоги, які отримували гуманітарну допомогу обманним шляхом; мало місце з боку осіб, які видавали себе представниками гуманітарних організацій (фондів); заявник помиляється з приводу порушення його прав. Відсутній склад шахрайства, або іншого кримінального правопорушення, пов'язаного із гуманітарною допомогою; мало місце шахрайство з боку представників гуманітарних організацій та фондів у вигляді навмисного завищення кількості людей, які потребують допомоги, або фальсифікації документів, щоб отримати більше коштів чи ресурсів; мало місце розкрадання гуманітарної допомоги для особистого збагачення з боку представників гуманітарних організацій та фондів; мало місце отримання неправомірної винагороди з боку чиновників, які навмисно не розподіляли гуманітарну допомогу тим, хто її потребує, або розподіляли її незаконно.

Ключові слова: шахрайство, волонтерство, благодійність, гуманітарна допомога, приводи, підстави, початок досудового розслідування, Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Постановка проблеми. Розслідування будь-якого кримінального правопорушення розпочинається з аналізу наявної інформації, її логічного складання та оцінки, даючи поштовх до формування версій, визначення завдань, прийняття рішень та їх втілення. Цей процес еволюціонує, постійно уточнюючись та оновлюючись на основі нових даних, що веде до подальших вірних кроків та успішного завершення досудового розслідування зі складанням обвинувального акту і направленням до суду. Вміле, продумане та оперативне прийняття рішень на початковому етапі розслідування

кримінального правопорушення закладає фундамент для успішного його розкриття, адже прорахунки на цьому етапі можуть суттєво зашкодити подальшому встановленню об'єктивної істини.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що питання щодо початку досудового розслідування неодноразово розглядався у наукових працях А. Ф. Волобуєва, Г. А. Матусовського, О. Л. Мусієнко, Н. В. Павлової, Т. А. Пазинич, М. А. Погорецького, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька та ін.

Між тим, залишається ряд питань щодо потребують вирішення та застосування конкретних прийомів, спрямованих на визначення правильних напрямів розслідування, а також прийняття правильного рішення у провадженні. Це вказує на необхідність удосконалення правоохоронної діяльності з розкриття та розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги, що і визначає актуальність даної наукової статті.

Метою статті є виявлення проблемних питань початкового етапу досудового провадження у справах щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги.

Основний зміст. Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України відкриття кримінального провадження здійснюється на підставі заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення слідчим, дізнавачем, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Відтак слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані з моменту вищевказаних підстав невідкладно, але не пізніше 24 годин внести відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Натомість, В. А. Шкелебей справедливо наголошує, що чинний КПК України, вимагаючи від органу досудового розслідування швидкої реакції на звернення або повідомлення про кримінальне правопорушення, не залишає для уповноваженого суб'єкта ні часу, ні процесуальних засобів для перевірки цих заяв та повідомлень про наявність ознак складу злочину і їх правдивість. В той час, як кримінальне провадження не може бути відкрите на підставі неперевірених заяв та повідомлень. Дані, що містяться в первинних матеріалах (заявах, повідомленнях), можуть бути визнані достатніми для відкриття кримінального провадження і початку досудового розслідування, якщо вони містять ознаки певного злочину. При цьому сукупність ознак повинна бути такою, щоб її можна було оцінити як достатню для відкриття кримінального провадження [1].

Як свідчать результати анкетування практичних працівників, які брали участь у розкритті та розслідуванні шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги, на початку досудового розслідування таких проваджень дійсно існує ряд труднощів. 67 % опитаних респондентів наголосили на

достатньо стислому терміні (24 години), протягом якого складно правильно оцінити заяви (повідомлення) про факти та події, визначити наявність ознак складу кримінального правопорушення та його кримінально-правову кваліфікацію.

У юридичній літературі також можна зустріти шквал критики з приводу такого стислому терміну для прийняття рішення про відкриття кримінального провадження. Дедалі більше науковців пропонують повернутися до тих термінів, що визначалися в КПК 1960 р. і пройшли перевірку часом [2].

А. Ф. Волобуєв стверджує, що протягом багатьох десятиріч складався певного роду алгоритм діяльності органів досудового розслідування та оперативно-розшукових підрозділів, де перевірка заяв і повідомлень була своєрідним «фільтром» для хибних і помилкових заяв [3, с. 237].

Свою чергою, В. Г. Дрозд у своїй монографії, присвяченій правовому регулюванню досудового розслідування, звертає увагу, що із запровадженням нового порядку початку досудового розслідування – внесенням до ЄРДР відомостей про вчинене кримінальне правопорушення протягом останніх років такі зміни сприйняті науковцями і практичними працівниками неоднозначно, а щодо окремих аспектів висловлені навіть діаметрально протилежні позиції. Водночас, актуальність цього питання виявляється і сьогодні, оскільки початок досудового розслідування завжди пов'язується з надходженням або самостійним виявленням інформації, що може свідчити про вчинення кримінального правопорушення [4, с. 113].

І. І. Статива взагалі не вбачає проблеми у відміні інституту «дослідчої перевірки», адже відмова законодавця від перенесення до КПК України 2012 року інституту здійснюваних до початку розслідування перевірних дій, котрі спрямовані на отримання додаткової інформації, ще не означає скасування стадії розгляду отриманої із заяв, повідомлень та інших джерел первинної інформації [5, с. 89].

У контексті даної проблематики важливу роль відіграє оцінка діяння з позиції кримінально-правової кваліфікації.

Завданням службової особи правоохоронного органу, яка отримує джерело первинної інформації про ймовірно вчинене протиправне діяння (принаймні, якщо так вважає заявник), є визначення його попередньої правової кваліфікації. Звичайно, вона може зазнавати тран-

сформації у перебігу юридичного процесу, що може мати наслідком зміну різновиду процесу (наприклад, із кримінального на адміністративний). Але на момент отримання і вивчення первинних відомостей, попри їх можливу обмеженість, правова кваліфікація діяння має бути встановлена обов'язково [6, с. 134].

Як вірно наголошують В. І. Завидняк і Н. Л. Пушина, зробити навіть припущення про те, що мало місце кримінальне правопорушення, на основі однієї будь-якої ознаки особи, яка вносить відомості до ЄРДР, досить проблематично. Тому навіть для попередньої кваліфікації кримінального правопорушення в процесі внесення відомостей до ЄРДР необхідна наявність низки ознак, які будуть свідчити про можливе вчинення злочинного діяння. Така ситуація як раз вказує на те, що саме на початковому етапі досудового розслідування на слідчого покладається доволі складна й кропітка організаційна робота з виявлення та перевірки необхідної сукупності ознак вчинення конкретного кримінального правопорушення [7, с. 199].

О. В. Навроцький також акцентує, що значна кількість помилок, допущених у ході кримінально-правової кваліфікації на початку кримінального провадження, обумовлена неправильним розумінням різниці між окремими протиправними посяганнями, невмінням обґрунтувати цю різницю в процесуальних документах, а тим самим і пояснити причини зміни кваліфікації [8, с. 312].

Як наголошує Н. А. Лисенко, на початку розслідування щодо шахрайства у сфері волонтерської, благодійної та гуманітарної діяльності часто виникають складнощі із відмежуванням ознак, що характеризують кримінально-правові дії, передбачені ст. 201-2 КК України (Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги), від ознак, властивих для ст. 190 КК України (шахрайство) [9].

У цьому розрізі О. В. Кришевич стосовно співвідношення ст. 201-2 КК із шахрайством (ст. 190 КК) зазначає, що у випадку заволодіння коштами потерпілих шляхом продажу їм товарів гуманітарної допомоги може виникнути «питання про ідеальну сукупність злочинів, передбачених ст. 190 і ст. 201-2 КК, оскільки ці кримінальні правопорушення мають різний безпосередній об'єкт (ст. 190 – відносини у сфері власності, ст. 201-2 – відносини у сфері гуманітарної допомоги та благодійної діяльності), тому винний одним своїм діянням фактично

посягає на обидва безпосередні об'єкти та вчиняє не одне, а два кримінальних правопорушення» [10, с. 175]. Натомість, В. М. Киричко стосовно бачення науковцями співвідношення ст. 201-2 КК із кримінальними правопорушеннями проти власності висловлює категоричну позицію і вважає це помилковим, адже жодна з форм вчинення дій, передбачених ст. 201-2 КК, не охоплює собою розкрадання майна в будь-якій формі. На його погляд, в обох зазначених випадках застосування ст. 190 КК унеможливується з причини відсутності в діях особи безоплатного повернення чужого майна на свою чи іншої особи користь, адже поняття «продаж» означає оплатну передачу майна однією особою у власність іншій особі. Тобто в таких випадках суб'єкт господарювання порушує вимогу щодо безоплатної передачі предмета гуманітарної допомоги її набувачу і передає предмет на умовах оплати його вартості, яку зараховує як прибуток суб'єкта господарювання. Від цих випадків слід відрізняти випадки, коли особа спочатку протиправно безоплатно обернула предмет гуманітарної допомоги на свою користь (вчинила закінчене привласнення чужого майна або закінчене заволодіння ним шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем), а потім продала цей предмет набувачу гуманітарної допомоги. В таких випадках відсутні підстави для застосування ст. 201-2 КК, а дії кваліфікуються як закінчене розкрадання чужого майна за ст. 191 КК і наступне розпорядження злочинно здобутим майном [11, с. 156]. Якщо йдеться про обманне заволодіння гуманітарною допомогою або грошима, призначеними від її продажу тощо, то можна вести мову про шахрайство.

Вбачається, що для розмежування звичайного шахрайства (ч. 1 ст. 190 КК України) від кваліфікованого вже на первинному етапі, під час розгляду заяви потерпілого (іншого повідомлення), слідчий (дізнавач), встановивши наявність ознак кримінального правопорушення, задля вірної правової кваліфікації діяння має детально дослідити обставини скоєного шахрайства та порядок дій, як шахрая, так і потерпілої особи. Надзвичайно важливу роль у цьому процесі відіграє якісне опитування потерпілого та витребування в нього з подальшим дослідженням наявних у потерпілого документів (листування в месенджерах або електронній пошті зі зловмисниками, виписки руху коштів з особистого банківського рахунку потерпілого, надані операторами зв'язку роздруківки вхідних

та вихідних телефонних дзвінків потерпілого тощо).

Шахрайство у сфері гуманітарної допомоги, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, що завдало значної шкоди потерпілому кваліфікується за ч. 3 ст. 190 КК України. Разом з тим, якщо такий різновид шахрайства вчинявся із застосуванням комп'ютерних технологій, то дії злочинців слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 190 КК України. Проте, практичні працівники наголошують на тому, що серед правників відсутній єдиний підхід в правовій кваліфікації шахрайств, учинених шляхом застосування комп'ютерних технологій, а стала судова практика також не сформована.

Таким чином, для оцінки вчиненого діяння необхідно на підставі кримінально-правових норм оцінити весь комплекс фактичних обставин, тобто кожен структурний елемент юридичного факту. Ідеальну (інформаційну) модель юридичного факту надає юридична конструкція, що знаходить своє відтворення в кримінальному законодавстві. Юридичною конструкцією юридичного факту кримінально-правової оцінки є склад злочину, під яким у науці кримінального права та в слідчо-судовій практиці розуміють сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), які необхідні та достатні для оцінки поведінки особи як конкретного злочину. Якщо ознаки фактично вчиненого особою діяння й ознаки елементів складу злочину, передбаченого в кримінальному законі, збігаються, слід вважати, що вчинене діяння містить ознаки відповідного складу злочину. Відсутність у вчиненому хоча б однієї з ознак відповідного елементу складу злочину свідчить про відсутність і складу злочину загалом [12, с. 197].

Підлягають ретельній оцінці й джерела інформації про кримінальне правопорушення. Як показав аналіз матеріалів судово-слідчої практики, у провадженнях щодо шахрайства у сфері гуманітарної діяльності джерелами такої інформації здебільшого виступали:

- самостійне виявлення посадовою особою органу поліції, у тому числі кіберполіції, з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинене шахрайство (17 %);
- усна або письмова заява або повідомлення про вчинене шахрайство (64 %);
- інше (19 %).

При цьому, основними проблемними питаннями при прийнятті рішення за заявами та повідомленнями про факт шахрайства, є:

– звернення до правоохоронних органів не відразу, а через деякий час після події;

– відсутність можливості проводити, окрім огляду місця події, інших видів огляду та слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вилучення предметів та документів, які мають важливе значення для виявлення ознак кримінального правопорушення;

– не правильна оцінка наслідків вчиненого цивільно-правового правочину з боку заявника;

– недостатньо організована взаємодія зі слідчими, що спеціалізуються на цій групі шахрайства;

– недостатнє знання оперативними працівниками криміналістичних особливостей цієї групи злочинів тощо [13].

До того ж, як вважає ряд науковців, на практиці органи досудового розслідування нерідко надають вчиненому особою діянню завідомо упереджену, однобічну, неправильну кримінально-правову оцінку шляхом своєрідного тлумачення змісту ознак певних кримінально-правових норм, що зумовлює відмову в початку досудового розслідування. Зазначені недоліки чинного законодавства дають можливість органам досудового розслідування у разі звернення заявника чи потерпілого з приводу вчинення неочевидного правопорушення вирішувати питання щодо наявності або відсутності ознак чи елементів складу кримінального правопорушення на власний розсуд. До того ж, виявити та перевірити випадки не реєстрації заяв чи повідомлень на практиці досить складно, бо підставою для цього має бути самостійне звернення громадянина до контролюючих органів із заявою, що її повідомлення про кримінальне правопорушення не прийняли та не зареєстрували, або за ініціативою прокурора. Інакше такі дії уповноважених осіб можуть залишитись без уваги та відповідної реакції [14, с. 256].

Натомість, як свідчить практика, нерідко й потерпілі, які звертаються до правоохоронних органів із заявою про вчинене щодо них шахрайство у сфері гуманітарної допомоги можуть помилятися з приводу порушення їхніх прав, або навмисно повідомляти неправдиву інформацію.

Тому правоохоронці повинні перевірити інформацію, надану заявником, щоб переконатися в її достовірності та зібрати докази, які підтверджують або спростовують твердження заявника.

Насамперед при прийнятті усних заяв, повідомлень необхідно обов'язково встановити

особу заявника. Відсутність документів, що посвідчують його особу, не є перешкодою для прийняття заяви про кримінальне правопорушення. У таких випадках, дані про особу заявника заносяться в протокол з його слів, однак в подальшому їх необхідно обов'язково перевірити. Якщо ж заявник відмовляється повідомити дані про себе, то його заяву (повідомлення) слід розцінювати як анонімну [15, с. 184].

Виходячи із оцінки наявної інформації, на початку розслідування слідчий має висунути всі можливі версії, які ґрунтуються на підставі наявних фактів.

Як показав аналіз судово-слідчої практики, у провадженнях про шахрайство з гуманітарною допомогою можуть висуватися наступні версії на початку досудового розслідування:

– мало місце шахрайство з боку одержувачів гуманітарної допомоги, які отримували гуманітарну допомогу обманним шляхом;

– мало місце з боку осіб, які видавали себе представниками гуманітарних організацій (фондів);

– заявник помиляється з приводу порушення його прав. Відсутній склад шахрайства, або іншого кримінального правопорушення, пов'язаного із гуманітарною допомогою;

– мало місце шахрайство з боку представників гуманітарних організацій та фондів у вигляді навмисного завищення кількості людей, які потребують допомоги, або фальсифікації документів, щоб отримати більше коштів чи ресурсів;

– мало місце розкрадання гуманітарної допомоги для особистого збагачення з боку представників гуманітарних організацій та фондів;

– мало місце отримання неправомірної винагороди з боку чиновників, які навмисно не розподіляли гуманітарну допомогу тим, хто її потребує, або розподіляли її незаконно.

Слідчий може висунути й інші версії, які ґрунтуються на конкретних обставинах провадження.

Таким чином, ефективне розслідування шахрайства неможливе без чіткої організації роботи слідчих на початковому етапі. Правильне вирішення організаційних питань на старті розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги є запорукою успішного його завершення.

Список використаної літератури:

1. Шкелебей В. А., Яцик Т. П. Надання безоплатної правової допомоги: кримінальні

процесуальні засади. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія Юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 6. С. 162–166. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/6_2019/32.pdf. (дата звернення 14.03.2020 р.).

2. Гукова І. А. Криміналістична характеристика та особливості розслідування шахрайства у сфері надання послуг із працевлаштування: дис. ... док-ра філософії / 081 – Право. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021. 253 с.
3. Волобуєв А. Ф. Проблемні питання початку досудового розслідування. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: матер. V міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої ХХ-річчю Національної академії правових наук України (01 листоп. 2013 р., м. Одеса). Одеса: «Фенікс», 2013. С. 237–240.
4. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Гельветика, 2018. 448 с.
5. Статива І. І. Чи збережена в новому КПК України стадія порушення кримінальної справи? *Підприємство, господарство і право*. 2012. № 12. С. 86-89.
6. Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України / Н. В. Глинська, Л. М. Лобойко, О. І. Марочкін та ін.: монографія: за заг. ред. О. Г. Шило. Харків: НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016. 264 с.
7. Завидняк В. І., Пушина Н. Л. Особливості початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 198-201.
8. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 511 с.
9. Лисенко Н.А. Оцінка вихідних даних на початковому етапі розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 22–23 вересня 2021 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 212–214.
10. Кришевич О. В. Кримінальна відповідальність за нецільове використання гуманітарної допомоги чи один з видів шахрайства. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 173–183.
11. Киричко В. М. Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 2012 КК): проблеми системного тлу-

- мачення та практичного застосування і шляхи їх вирішення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 1 (19). С. 150-181.
12. Ус О. Склад злочину як підстава кримінально-правової оцінки вчиненого діяння. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/2. С. 196-201.
13. Березняк В. С. Теоретичні, правові та праксеологічні засади розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості: дис. ... док-ра юрид. наук. 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021.
14. Бабенко І. Права людини під час прийняття та реєстрації заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення та при внесенні відомостей до ЄРДР. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 8. С. 254-261.
15. Вапнярчук В. В. Сутність початку досудового розслідування за новим КПК України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 177-186.

Tytor D. P. On the issue of initiating a pre-judicial investigation of fraud in the field of voluntary and charity activities or humanitarian aid

It is emphasized that the investigation of any criminal offense begins with the analysis of available information, its logical compilation and evaluation, giving impetus to the formation of versions, definition of tasks, decision-making and their implementation. This process evolves, is constantly refined and updated on the basis of new data, which leads to further correct steps and the successful completion of the pre-trial investigation with the drawing up of an indictment and referral to court. Skillful, thoughtful and prompt decision-making at the initial stage of the investigation of a criminal offense lays the foundation for its successful disclosure, because miscalculations at this stage can significantly harm the further establishment of the objective truth. The article examines the theoretical and practical problematic issues of the initial stage of the pre-trial investigation, and also offers a vision for their solution. Reasons and grounds for entering information into the Unified Register of Pretrial Investigations are considered, problematic issues of distinguishing a crime from a civil delict when deciding to initiate a pretrial investigation in proceedings related to fraud in the field of volunteer and charitable activities or humanitarian aid are emphasized. It was concluded that the following versions can be put forward in the proceedings on fraud with humanitarian aid at the beginning of the pre-trial investigation: there was fraud on the part of the recipients of humanitarian aid, who received humanitarian aid fraudulently; took place on the part of persons posing as representatives of humanitarian organizations (funds); the applicant is wrong about the violation of his rights. There is no composition of fraud or other criminal offense related to humanitarian aid; there has been fraud by representatives of humanitarian organizations and funds in the form of deliberate overestimation of the number of people in need of assistance or falsification of documents in order to obtain more funds or resources; embezzlement of humanitarian aid for personal enrichment by representatives of humanitarian organizations and foundations took place; officials who deliberately did not distribute humanitarian aid to those in need or distributed it illegally took place.

Key words: fraud, volunteering, charity, humanitarian aid, pretexts, grounds, initiation of pre-trial investigation, Unified register of pre-trial investigations.